

Почеци феминизма у Србији

Женско питање седамдесетих година код нас.

(НАСТАВАК)

На жену реалније гледају нови људи седамдесетих година и они траже у њој равноправног друга. Они зато нарочито упиру на школовање женске деце које треба да буде подједнако за оба пола. Дати и жени више образовање биће један од најважнијих задатака новог доба, и оно ће то успети и да оствари. Тај феминистички покрет, више идеолошки и који спроводи једна група људи захвата и жене. У нашем друштву појављује се једна млада, енергична, сва од социјалног инстинкта, жена која са дубоким уверењем говори и пише о женској еманципацији. То је «прва српска феминисткиња» Драга Дејановић, која је на прекрету између омладинских идеала и нових слободоумних тежња. Она држи предавања о жени и штампа их у тадашњим књижевним часописима, *Матици* и *Младој Србадији*. Она је за једнако образовање мушке и женске деце, јер дужности жене у породици и њена одговорност пред народом налажу да жена буде исто тако образована као и човек. Жена треба и да самостално привређује у друштву и да тежи да се ослободи оних патријархалних предрасуда које жену везују само за кућу и брак под најтежим моралним погодбама. «Права је срећа човекова у здравој свести његовој; у снази и здрављу телесном и умном, не изузимајући разлике никакве у spolu» – тако она формулише слободу личности која вреди за оба пола.¹⁾ Ова необична жена, даровита, интелигентна и жива, чији је јавни рад високо ценио Светозар Марковић, била је глумица и књижевница по своме таленту, јавна радница по својим способностима и педагог по друштвеном васпитању и позиву.²⁾

Питање вишег образовања женске деце, за које се залагала и Драга Дејановић, све више улази у јавност. Школско питање нарочито се живо покреће у Војводини и то преко штампе. Почетком седамдесетих година није било у Војводини ни једне више женске школе и женска деца су васпитавана по страним заводима. Како је то туђинско васпитање било штетно по наше младо друштво које је тежило да одржи национални карактер, то се све упорније тражило да се у Панчеву оснује једна виша женска школа. Том приликом истицан је значај женског образовања и употребљени су били општи феминистички разлози: «Човек је само са женом цео број... Ако жена не може ићи са човеком напоредо, она може узастопце за њим, али навек морају бити заједно и ако је заостала наша жена, морамо је причекати да нас сустигне».³⁾ Већ идуће године, 1871, Сабор у Каровцима донео је закон о оснивању Више женске школе у Новом Саду и Панчеву, и решио да се у мушким учитељским школама могу учити и женска деца све док се не оснују женске учитељске школе. Ово последње решење није донето без примедба на Сабору, али су Јован Суботић и прота Беговић речито и убедљиво бранили овај предлог Стевана Д. Поповића доказујући да су жене са људима заједно и

¹⁾ Драга Дејановић, Еманципација Српкиња. Матица 1870, стр. 56, 81, 109.

²⁾ Млада Србадија, 1871 бр. 21. Оглас. – Радмила С. Петровић, М. С. Српкиња и Драга Дејановић о женама. Срем. Карловци, 1930.

³⁾ Панчевац, 1870, бр. 28 допис. Панчево.

Почеци феминизма у Србији : женско питање седамдесетих година код нас (наставак). [Део 2]. / Љубица Марковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. // Женски покрет, год. 14, бр. 9/10 (1933), стр. 110-114.

у цркви и у друштву, па да од тога није било никаквих штетних последица.⁴⁾ Види се да су нови погледи о женском ослобођењу имали утицаја на људе. Женско питање јавља се по часописима повременим списима и дневним листовима. Чланци о женском васпитању, о феминизму на страни све су чешћи и Мил се наводи као поборник женског ослобођења. Милове идеје прожимају напредније духове и постају општи принципи. Поводом оснивања Више женске школе у Панчеву лист *Панчевац* доноси у том правцу карактеристичне примере од којих ћемо навести ове: – «Ваљда ништа код нас није било досад толико занемарено као образовање женске половине народа. То је без сумње долазило отуда, што се сматрало, да женскиње нема другу него потчињену улогу у животу народном».⁵⁾ Оснивању школе «мора се сваки Србин и Српкиња зарадовати, јер нам наговешћује: да је Србин појмивши данашњи дух образованости човештва рад и вољан женскиње са мушкињем изједначити и изравнати у погледу душевног развића; да је Србин вољан отклонити ону ропску покорност и потчињеност женскиња самовољи мушкиња, и најпосле вољан је да ујемчи слободно развиће духу женскиња».⁶⁾ И Панчево и Нови Сад добили су «вишу девојачку школу» 1874 године. Преко дневне штампе био је тај догађај радосно поздрављен. *Панчевац* је писао: «Отварају се врата свеучилишту, које до данас беше затворено женској половини народа нашег... Што је мушком уму могућно да схвати и постигне, од куда не би било могућно и женском уму код равне способности за развитак».⁷⁾ У *Застави* отштампани су говори управитеља новосадске више женске школе и наставнице Милеве Симић, књижевнице. Обоје су истицали значај васпитања за женску децу и наглашавали васпитни утицај жене у породици и њену улогу у народном животу. Интересантно је да је говор Милеве Симић *О васпитању* конзервативнији од говора управитеља у погледу женских права. Њено мишљење је да жена «нема посла у општини ни по свету, то је мушко; њојзи је кућа свет». Циљ је васпитању, по њој, «у образовању добрих домаћица и добрих мајака». Уосталом, ово мишљење делила је у основи већина и људи и жена у нас. Јавно мишљење било је још конзервативно у погледу грађанских и политичких права жене и нерадо је гледало на њено излажење из куће.⁸⁾

Уверење је било, да је то још прерано за нас. Од школовања женске деце ишчекивало се да «изиђу свесне Српкиње, образоване жене, верне љубе, добре и брижљиве мајке и савесне газдарице».⁹⁾ На више женско образовање гледало се тако и доцније, као на васпитавање чисто женског типа. Жени је више образовање служило у већини случајева само зато да би културније вршила свој позив као жена и мајка. Конзервативни елементи гледали су чак са неповерењем на те нове основане више девојачке школе, јер су сматрали да оне припремају само за стручно звање. Три године после постанка ових школа о којима су се брижљиво старали и фондови и општине, јавиле су се преко јавности жалбе на немарност родитеља према њима. Интелигенција је давала своју децу и даље у приватне заводе, или их чак преко године вадила из да би

⁴⁴⁾ Млада Србадија, 1871. Из женскога света, стр. 207.

⁵⁵⁾ Панчевац, 1871, бр. 53. К питању о вишој женској школи у Панчеву. Чланак.

⁶⁶⁾ Миша Т. Фрачковић, Неколико речи у погледу оснивања <<Више женске школе>> у Панчеву. Панчевац, 1872, бр. 13.

⁷⁷⁾ Панчевац 1874, бр. 39

⁸⁸⁾ М. П. **Жена**, историјско-педагошко расматрање. Летопис, 1867-9.

⁹⁹⁾ Панчевац, 1874, бр. 53. К питању о вишој школи у Панчеву.

Почеци феминизма у Србији : женско питање седамдесетих година код нас (наставак). [Део 2]. / Љубица Марковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. // Женски покрет, год. 14, бр. 9/10 (1933), стр. 110-114.

их слала тамо. Већину школске деце чинили су други сталежи, занатлијски и земљораднички. Школа се морала бранити од предрасуда, да она не даје само стручно образовање, него јој је циљ више женско васпитање «и да тежи и ради на томе да се у нашем друштву однегују што више ваљани матера, добри домаћица и честити другарица».¹⁰⁾ Обе школе истицале су да су настава и дисциплина у њима на достојној висини, и да смо се оснивањем ових школа изједначили са осталим културним народима који нарочиту пажњу обраћају женском образовању. Приватни заводи дају само спољашњу углађеност и лажан тон, и одрођују нашу женску децу. Са горчином пише неки аноним поводом тога: «Наравно, после немачког «унтерхалтовања и француског парлаирања, амизирања, ешофирања и анујирања» је све српско врло «гемајн» изгледало... Па је ли чудо, да човек код таквих никакве српске књиге наћи није могао, већ саме фриволне француске и немачке романе и крајзербиблиотеке од последњих демолитираних литерарних банкрота».¹¹⁾ Као реакција туђем утицају у то време полаже се много на лектуру женског света и крећу се библиотеке за њихово васпитање. Познате су: *Мала библиотека браће Поповића* и библиотека *Преходница* у Пешти за коју је Гончаровљев роман *Обичан догађај* превела једна жена, Марија Лебедева. Против овог заводског, ненационалног и формалног васпитања били су од почетка сви напредни духови, почевши од Светозара Марковића и Драге Дејановић. Подизање државних женских школа сузбило је у многоне овај утицај, прогрес је захватио одмах шире народне слојеве и чињеница да је огроман број женске деце у државним гимназијама доказује да та појава није била случајна.

У Србији је Виша женска школа постојала још од 1863 г. И она је давала и учитељско звање. Седамдесетих година притицај женске интелигенције коју је дала ова школа приметан је. И број основних женских школа сразмерно се повећава. Почетком седамдесетих година потреба за вишом женском школом јавља се и у Крагујевцу. Стеван В. Поповић који се бавио тада интензивно школским питањем, а нарочито питањем женског образовања наглашавао је потребу оснивања једног вишег женског школског завода, јер је велики број женске деце био по основним школама, а виша женска школа у Београду удаљена је доста од Крагујевца.¹²⁾ Исте године изишло је у *Летопису*, у његовом преводу са француског «Девојачко васпитање у Русији и женске гимназије» где је приказано одлично уређење тамошњих женских гимназија о којима се стара држава, и где су велики културни напори Русије у то доба изражени овако: «Русија не занемарује ни једну живу снагу у земљи, она позива на рад и мушко и женско».¹³⁾ Идуће године (1874) пада и покушај оснивања приватне више женске школе у Крагујевцу и што је врло занимљиво, тога покушаја прихватају се две младе девојке које су се духовно развијале под личним утицајем Светозара Марковића. Сестре Милица и Анка Нинковићеве из Новог Сада свршиле су биле педагошки одсек на Циришком универзитету (1872–4) и потпомогнуте својим духовним учитељем и вођом Светозаром Марковићем дошле су биле у Крагујевац да оснују вишу женску

¹⁰¹⁰⁾ Српска виша девојачка школа у Новоме Саду. Застава 1877, бр. 129.

¹¹¹¹⁾ Српска виша девојачка школа у Панчеву. Застава 1877, бр. 135.

¹²¹²⁾ Стеван В. Поповић, О образовању женскиња. Светос. говор. Будућност, 1873, бр. 14–19.

¹³¹³⁾ Летопис М. С. 1873,

Почеци феминизма у Србији : женско питање седамдесетих година код нас (наставак). [Део 2]. / Љубица Марковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. // Женски покрет, год. 14, бр. 9/10 (1933), стр. 110-114.

школу по савременим педагошким принципима. Старија сестра Милица, нарочито, била је ученица и сарадница Светозара Марковића на чији је подстрек ишла у Швајцарску на студије. У Цириху је у то време било много Рускиња на универзитету, а оне су по речима једног швајцарског професора биле «пијонерке женске еманципације». Ту се и Милица, иначе интелигентна и енергична, формирала као феминисткиња. Руска женска интелигенција у то доба радила је заједно са људима, на духовном ослобођењу. Она је упорно бранила слободу личности и борила се за нов социјални поредак као и мушкарац. Нинковићеве су виделе у Цириху руске студентске организације које су биле основане у новом социјалном духу и које су радиле са много полета. На жалост оне су присуствовале растурању руске студентске заједнице под претњом руске владе, и морале су дознати и за жалосну судбину оних студенткиња које су се вратиле у отаџбину.¹⁴⁾ И Милица, духовна сестра ових Рускиња прошла је истим путем одушевљења, разочарења и патњи.

Обе сестре дошавши у Крагујевац живо су радиле да оснују ову школу и да кроз њу шире те нове, слободоумне идеје и на тај начин створе подмладак који ће радити у том правцу. Оне су биле добиле и дозволу да могу отворити школу и њихов оглас изишао под 1 јануаром 1875 године излазио је три пута преко Крагујевачког листа *Ослобођење*. Било је објављено да ће школа имати четири разреда и да ће у њој предавати стручни наставници. Први ће се разред отворити 1 септембра, а према одазиву биће отворани и други. Од 1 маја биће отворен и пансион за децу која не станују у Крагујевцу. Под огласом који је штампан крупним словима потписане су биле обе сестре. После овога огласа губи се траг о овом покушају. Светозар Марковић је ускоро затим био ухапшен, болестан и исте године је умро. Рад им је био спречен, јер су политички биле обележене. Да би се обезбедила од гоњења власти, Милица се удаје за Перу Тодоровића. Њена даља судбина позната је. Болничарка је у српско-турском рату, иде затим у иностранство на медицинске студије, у Петроград Цирих и Париз, али се намучена, болесна враћа у Крагујевац и умире ту 1881. Живот и прегнућа ове поборнице социјалног покрета седамдесетих година у нас заслуживали би и да се засебно опишу. Додајмо само да су од ње остали преводи: *Једна Јунакиња из француске револуције* од Х. Таушинског, засебно отштампано 1877 г. и *Историја једног злочина* од В. Ига. Превела је на руски Марковићево дело *Србија на истоку* а преводила је и његове чланке за немачке листове.¹⁵⁾ После овог покушаја оснивања Више женске школе у Крагујевцу, настаје дуг застој. Вишу женску школу Крагујевац је добио тек 1891 године.

Иако је Виша женска школа у Београду дала приличан број образованих жена које су ушле у јаван живот и чији је утицај био видан, погледи на жену уопште, управо на женско питање, у суштини нису се много изменили. Карактеристично је да Милан Милићевић, који се у то доба бави школским и педагошким питањима преводи од Ернеста Легувеа *Моралну историју жена*, дело врло конзервативно и једнострано у

¹⁴¹⁴⁾ Јавност, 1874, Крагујевац, бр. 36. Подлистак. Цирих, децембра 1873.

¹⁵¹⁵⁾ Милица Тодоровићка. Некролог. Јавор, 1882, стр. 670. – М. Богдановић. Политика, 1933, 7

Почеци феминизма у Србији : женско питање седамдесетих година код нас (наставак). [Део 2]. / Љубица Марковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. // Женски покрет, год. 14, бр. 9/10 (1933), стр. 110-114.

схватању жене и њене друштвене улоге.¹⁶⁾ Писац своди женин утицај на породицу а потцењује њено учешће у јавном раду, нарочито у политичком животу. Ипак, изванредан прогрес се јавља, и то међу женама, које почињу да се удружују и раде на социјално-хуманом циљу.

Седамдесетих година пада оснивање женских друштава и то је, несумњиво, важан тренутак у историји нашег феминизма. Жена се више не ограничава на породицу, њен се интерес преноси и на друштвену заједницу. Јавља се друштвени рад наше жене.

¹⁶¹⁶⁾ Морална историја жена. Написао Ернест Легуве, превео с француског М. Ђ. Милићевић. Београд 1876.

Почеци феминизма у Србији : женско питање седамдесетих година код нас (наставак). [Део 2]. / Љубица Марковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. // Женски покрет, год. 14, бр. 9/10 (1933), стр. 110-114.

Почетком седамдесетих година у Панчеву је било покренуто питање оснивања женске задруге која би имала задатак да сиромашну а одличну женску децу помогне у спремању за учитељице и да ради не отварању разних женских школа нарочито више женске школе у Панчеву. О овоме је била обавештавана јавност преко штампе¹⁷⁾ и целу акцију покренула је живо «Једна родољупкиња» иза које се крије може бити Драга Дејановић. Намере су биле искрене, план је био широко заснован: «Панчевац нека нам буде наш орган, у коме ћемо износити на јавност наш рад да би ступили у везу и са осталим нашим женама, писала је та «родољупкиња». Она је имала уза себе жене за које је била сигурна да «ће пристати на свако добро и ваљано подузеће, које ће једном и Српкиње узвисити на онај степен изобраажења, на коме стоји женскиње просвећених народа и уједно улити им у душу и срце дух наше миле народности».¹⁸⁾ На њен позив одржан је збор жена и био је изабран одбор за израду правила.

У Србији су се стварали постепено услови за оснивање једног женског удружења. У друштву се већ осећао користан утицај женске интелигенције коју је дала Виша женска школа у Београду, расадница културе и у другим српским покрајинама. Прво женско удружење основано је у Београду 1875 године, а то је данашње *Женско друштво*. Пре овога сталног постојала су пригодна женска удружења која су радила на потпомагању културних и друштвених установа. Младо *Женско друштво* развило је плодно свој рад одмах и у српско-турском рату приступило оснивању хуманих одбора за болницу, црвени крст и пострададе у рату. Сва три одбора радила су озбиљно и предано до пожртвовања. Том приликом испољиле су се најлепше особине наше жене, родољубивост, племенитост и исправност у послу кога су се прихватиле. «За женску болницу кажу странци, да лепше није било ни у француско пруском рату».¹⁹⁾

Ово друштво основала је и на челу његовом била г-ђа Катарина Миловук, дугогодишња управитељица Више женске школе у Београду, врло образована, предузимљива и радна жена, уз то свесна и енергична феминисткиња, која је у своје време тражила опште женско право гласа од Сената и бирачко право у Општини за себе²⁰⁾. Програм овога друштва био је означен у Правилима овако: «Женско је друштво удружење женскиња у циљу да тежи усавршењу женског спола у правцу саморадње; да помаже сироте и невољне и да дејствује да се сиромашне женскиње спремају и упућују за добре и ваљане служитељке и раденице»²¹⁾ Циљ је феминистички, умерен, и то у правцу социјално-хуманом. Друштво све више шири свој делокруг, оснива подружине по свима већим местима и креће свој орган, часопис *Домаћицу* (1879). Исте године основало је друштво Раденичку школу за сиромашну женску децу. Правац његовог рада је привредно снажење жене у најширим слојевима, поред хуманог општег циља.

У исто доба са оснивањем *Женског друштва* јављају се и женске задруге у Војводини: Сомбору, Кикинди, Српском Бечеју и другим местима. У Новом Саду још није било сталне женске задруге, али је још од 1867 постојала *Прва женска задруга* покренута од Савке Јована Суботића. Она је радила на подизању виших женских

¹⁷¹⁷⁾ Панчевац, 1870, бр. 47. Задруга Српкиња у Панчеву.

¹⁸¹⁸⁾ Исто.

¹⁹¹⁹⁾ Јавор, 1877, бр. 3. Друштва. Женско друштво у Београду.

²⁰²⁰⁾ Катарина М. Миловук, Српкиња, Сарајево, 1913, стр. 69–70, Косара Цветковић.

²¹²¹⁾ Јавор, 1877, бр. 8, стр. 263.

Почеци феминизма у Србији : женско питање седамдесетих година код нас (наставак). [Део 2]. / Љубица Марковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. // Женски покрет, год. 14, бр. 9/10 (1933), стр. 110-114.

школа у Војводини, и давала је потстрека за рад осталим женским задругама у Војводини.²²⁾

Као што се из овог сумарног прегледа види, женско питање код нас било је покренуто седамдесетих година. Феминизам, каквог га је хтео увести код нас Светозар Марковић, није могао ухватити корена с погледом на наше опште културне прилике. Осим изузетака, ни јавно мишљење, па ни саме жене нису могли усвојити револуционарне идеје феминизма. Породица је код нас била у већини конзервативна, културно друштво се тек стварало и природно је што тај покрет није нашао јачег одзива. Томе феминизму остала је верна само социјалистичка група, једномисленици Светозара Марковића. За њих је женска еманципација била само питање времена, резултат општег социјалног прогреса.²³⁾ Ипак, феминистички покрет који је до нас допро из Европе није прошао без утицаја. Опште идеје о побољшању положаја жениног ушле су биле на тај начин у јавност и заталасале наше друштво. Јавно мишљење иако противно крајњим циљевима женског ослобођења, изједначењу жене са мушкарцем у грађанским и политичким правима, усвојило је ипак идеју о равноправном образовању мушкараца и жене и на тај начин ушло се у прву етапу женског покрета. Резултат тога било је оснивање виших женских школа, које су омогућиле стварање женске интелигенције. Други важан тренутак, који происходи из првог, јесте оснивање женских удружења у Војводини и Србији, прво груписање жена у једну социјалну заједницу и улазак у питања која се тичу жене у друштву. Према свему овоме. Према свему овоме, доба седамдесетих година означаје прву фазу женског покрета код нас.

Београд

Љубица Марковић

²²²²⁾ Српска добротворна задруга Новосадкиња. Прослава педесетогодишњице. Говор г-ђе Зоре Стефановић. Југословенска жена 1933, бр. 35 и 36.

²³²³⁾ Рад 1878, Стража 1879.